

Mecanisme de supraviețuire prin cultură în închisoarea AIUD „Închisoarea elitelor intelectuale”

Drd. Adriana Maria Călugăr (Cutean)

Școala Doctorală de Filologie

Universitatea „1 decembrie 1918 din Alba-Iulia”

Résumé: L'étude analyse la dynamique de l'écriture dans la détention à Aiud — l'écriture comme thérapie, comme forme de guérison. Nous soulignons que l'absence des instruments d'écriture et du papier était considérée comme une interdiction profondément humiliante pour les détenus, privés de la possibilité de poursuivre les activités intellectuelles qu'ils pratiquaient en liberté. À la prison d'Aiud, comme dans les autres pénitenciers communistes, on a recouru à des modalités inédites d'écriture, le papier et les instruments d'écriture ayant été totalement interdits.

Un autre axe met en lumière les techniques d'écriture — créativité, symbolisme, improvisation, « outils » non conventionnels des détenus — et esquisse l'idée que la prison d'Aiud est devenue un véritable centre de création littéraire, se singularisant au sein de l'ensemble du système concentrationnaire roumain. L'activité intellectuelle et spirituelle, en tant que forme de survie dans l'espace de la détention aiudéenne, se manifestait sous la forme d'un apprentissage continu, couvrant un large spectre de préoccupations culturelles, scientifiques, religieuses ou littéraires, qui soustrayaient les détenus à la vie quotidienne dégradante, leur restituant la dignité et la liberté intérieure. Malgré toutes les restrictions imposées et les traumatismes vécus, on observe une transfiguration constante de l'expérience carcérale : d'une expérience de marginalisation et de dégradation sociale, elle devient une expérience de victoire spirituelle et morale.

Mots-clés: *système concentrationnaire, prison des élites intellectuelles, l'écriture comme thérapie, créativité, résistance*

Tehnici de scriere – creativitate, simbolistică, improvizație. „Uneltele” neconvenționale ale deținuților

Închisoarea Aiud a devenit un veritabil centru de creație literară, particularizându-se în întregul sistem concentraționar românesc, precum o „închisoare a elitelor intelectuale”. Este cunoscut faptul că de-a lungul timpului, suferința a dat ca roade creația: „Când peste sufletele lor curate s-a aruncat mocirla și veninul cel mai ucigător, rezultatul a fost răsărirea unei

pleiade de zeci și sute de poeți... Aceasta a condus la convertirea suferinței în creație”[Ștefănescu, 2008: 184]. Cu toate că au fost numeroase restricții, creativitatea deținuților a găsit calea „de a străbate lanțurile, cătușele și gratiile...fără să le rupă”. Astfel, deținuții au creat diverse mijloace de comunicare: prin țevile caloriferelor, cămile de băut apă, gamelele, pereții, săpunul prin care transmiteau informații, creații literare, știri, noutăți, conferințe, rugăciuni. Prin ingeniozitate, toate obiectele pe care le aveau la dispoziție au devenit „unelte” care facilitau creația. Deținuții au fost ingenioși și au apelat la mijloace variate, la diverse „instrumente”, un adevărat „arsenal didactic” [1] care a înlocuit hârtia, creionul, cărțile. Pentru a scrie, deținuții au folosit pereții celulelor, săpunul, bucăți de lemn sau sticlă, ușile celulelor, curelele pantalonilor, talpa bocancului, fundul gamelei, cuie, ace de cusut, cioburi de sticlă, bucăți de os, lemn sau sârmă, cioburi, praf D.D.T. și lista poate continua.

Pereții celulelor au devenit spații de mărturisire a trăirilor. Poezia temniței aiudene a fost o poezie orală, creată în minte și transmisă prin viu grai. Putem susține că nu este doar o „creație literară”, ci este și „document istoric”. „Scrișul” în timpul detenției poate fi considerat „modalitate de refugiu”, „formă de rezistență”. Prin urmare, mintea umană s-a dovedit a fi un veritabil depozit al creației literare. Numeroși poeți și-au descoperit vocația în închisoare. Unii dintre aceștia sunt Dumitru Radu Udar, Costin Dacus Florescu, Teodor Murășanu, Nicolae Nicolau, Tiberiu Hentea care descriu în creațiile lor atmosfera și condițiile în care au creat poezie, sacrificiile pe care le-au făcut pentru a crea. Există și un volum de poezii create în închisoare, publicat de Zaharia Pană, fost deținut politic al Închisorii Aiud care a fost intitulat sugestiv *Cu acul pe săpun* [2], ca dovadă vie a manierei originale în care s-a creat poezie în spațiul concentraționar aiudean. Se aproximează că pe calupul de săpun puteau fi scrise circa 15 cuvinte, iar pe talpa bocancului în jur de 150 de cuvinte.

În centrul de detenție aiudean, s-a practicat frecvent și constant notarea, „scrișul pe pereții celulelor”, scrierea anumitor poezii, date istorice, formule chimice, matematice, astronomice, rugăciuni, proverbe, pagini de dicționar pe pereții celulelor. Astfel, pereții pe care s-au făcut însemnările au devenit „veritabile enciclopedii” [Tudorache, 2019: 432], în Închisoarea Aiud „nu a fost perete de cameră sau celulă care să nu fi avut scrise coloane întregi de cunoștințe.” [Tudorache, 2019: 432]. Nicolae Călinescu oferă

detalii semnificative referitoare la informațiile „scrise” pe pereții celulelor: „date istorice, formule matematice, chimice, astronomice, tablouri sinoptice, versuri, pagini de dicționar, maxime celebre zgâriate cu un cui se amestecau într-o geometrie bizară” [3].

Teohar Mihadaș, fost deținut politic al Închisorii Aiud, a început să lucreze, să scrie pe peretele celulei, cu vârful unghiei, poezia *Balada Bradului* care a fost finalizată după trei ani, într-o altă închisoare: „în acele zile îngânate între moarte și amintirea vieții, am început să lucrez, cu vârful unghiei pe peretele celulei, poezia *Balada Bradului*” [Mihadaș, 1990: 127]. Mihadaș afirmă că „prima strofă a fost zgâriată pe peretele de la Aiud și pentru că ea este prima mea poezie scrisă în închisoare - ca mai toate cele din *Țărâna serilor*”: „O, brad frumos, o, brad frumos!/ Prin nopțile de atunci,/ În sala/ Cu-ntunecate panoplii,/ Din Aix sau din Uppsala/ Durerea mea prinde acum zadarnic/ Și invocă/ Vedenia cu trup de crin și zâmbet lin,/ Cu părul galben în declin/ Și ochi adânci, de fum...// O, brad frumos, frumos pierdut/ În albe solitudini.../ Cu reci fiori de negre flori/ Și cast miros/ De-azur și de luceferi,/ Adu-ți aminte, te-am răpus/ Din spadă, ca pe o umbră,/ Și te-am adus să te închin,/ Cucernic, în neștire/ Temutul prinț, eu, Balduin,/ Ofrandă de iubire, În anul cu zăpezi și cu/ Severe oști deasupra lui vuind,/ Ecvestre, nevăzute.../ Anul damnat, o mie două sute...// O, brad frumos, brad veninos,/ Din nopțile de-atunci, în sala/ Cu blestемate panoplii,/ Din Aix sau din Uppsala,/ Tristețea mea te-aprinde iar,/ Zadarnic și invocă/ Nălucile-mpietrite-acum/ În trupul tău de ceață,/ Ori/ Rătăcind în mine-adânc,/ Dincolo de viață...//” [Mihadaș, 1990: 128] Teohar Mihadaș asociază poezia cu o fantasma b cu o nălucă și mărturisește: „Poezia își strecura năluca-n celule, nici astăzi nu știu cum, adusă de nimeni. Se strecura parcă singură. Iată câteva crâmpoie, rămase să pâlpâie până astăzi, poate că până-n ultima clipă a vieții mele, în zarea de-acolo și de-atunci a memoriei.” [Mihadaș, 1990: 128]

Atanasie Berzescu, unul dintre deținuții Aiudului care a scris pereții celulei în care a fost închis în Închisoarea Aiud, își amintește tot procesul de „redactare” și se confesează în memoriile sale: „Cu un ac sau cu un cui bine ascuțit scriam pe peretele alb tot ce ne însușeam de la dascălii noștri sau ce primeam de la unul la altul prin viu grai. Poezii întregi scriam cu vârful de ac sau de cui, în ordine și cu migală, pe peretele alb ca hârtia.” [4]. Toate aceste „suporturi de scris” aveau suprafețe reduse de scriere și informațiile puteau fi

păstrate temporar. În unele situații excepționale, deținuții puteau procura hârtie, provenită din ambalajele mărfurilor sau de la cutiile de medicamente primite. În Penitenciarul Aiud s-a scris și pe cârpe, cu anumite bețișoare înmuiate în tuș creat din cenușă și apă. În alte situații, deținuții au procurat din infirmeria închisorii albastru de metilen și au scris pe cearceafurile de pe paturi, pe bucăți de pânză, batiste sau căptușeala hainelor.

Activitatea intelectuală și spirituală ca formă de supraviețuire în spațiul de detenție aiudean

După 1989, subiectul luptei împotriva doctrinei comuniste din România desfășurată în perioada 1944 - 1989 a devenit un subiect fascinant, atât pentru cercetătorii științifici, cât și pentru opinia publică. Prin intermediul ziarelor și a revistelor în care s-au publicat articole cu această tematică, au început să se expună în fața publicului primele recuperări ale experiențelor trăite în spațiile concentraționare comuniste. Apoi, au văzut lumina tiparului primele opere memorialistice ale gulagului românesc care au dezvăluit noi dimensiuni ale fenomenului unic din istoria recentă a României. Evenimentele au fost prezentate din perspectivă subiectivă și au venit în completarea datelor oferite de către arhive. Astfel, s-au remarcat două surse semnificative de recuperare a trecutului.

De asemenea, s-au întreprins acțiuni ale unor societăți civile care au încurajat cunoașterea fenomenului rezistenței anticomuniste în mediul public prin inițierea de dezbateri publice și conferințe, marcarea prin troițe sau monumente a locurilor în care s-au petrecut ororile. Acțiuni de recuperare a istoriei au fost inițiate prin intermediul instituțiilor audiovizualului, prin filme documentare, interviuri, reportaje, dar și în institutele de cercetare sau în mediile academice care au inițiat și au promovat ample teme de cercetare referitoare la acest subiect.

Mijloacele de rezistență folosite de deținuții politici în timpul detenției au fost numeroase și au avut la bază atât intensitatea și tipul represiunii cât și calitățile lor psihice morale sau fizice care au fost greu încercate. Un rol esențial l-a avut solidaritatea ca mod de supraviețuire, dar și ca afirmare a demnității. Un alt mijloc de rezistență complementar solidarității a fost spiritualitatea care a jucat rol esențial în viața cotidiană a celor încarcerați. Practicarea postului, rugăciunile rostite zilnic, celebrarea Sfintei Liturghii, practicarea spovedaniei, învățarea pe de rost a unor capitole din Biblie, a unor acatiste sau psalmi au fost modalități constante în viața

deținuților care au adus echilibru sufletesc acestora. Protestele și grevele față de condițiile detenției au fost, de asemenea, forme de rezistență precum și evadările din închisoare sau din arestul securității. Umorul a fost și el o terapie pentru unii deținuți față de condițiile inumane din spațiile de detenție. Acesta a avut aproape în toate situațiile efect reconfortant cu rolul de a destinde atmosfera apăsătoare anchetelor și a condițiilor de trai.

În *Jurnalul fericirii* al lui Nicolae Steinhardt, se regăsește testamentul său politic, cu rol programatic, care are scopul de a evidenția calea de salvare a libertății interioare a spiritului din lumea întunecată a temnițelor comuniste, și anume credința în divinitate: „Pentru a ieși dintr-un univers concentraționar – și nu e neaparat nevoie să fie un lagăr, o temniță ori o altă formă de încarcerare; teoria se aplică oricărui produs al totalitarismului – există soluția (mistică) a credinței.” [Steinhardt, 2012: 5]. Intensitatea credinței, puterea și continuitatea ei, aduc solidaritatea, regăsirea sinelui, iubirea semenilor, iertarea, aflarea divinității.

A doua cale de evadare, de rezistență este creația literară și artistică. Evadarea celor încarcerați în estetic, compensează meschinăria vieții în interiorul temniței. Celula întunecată și mohorâtă, restricțiile, anularea drepturilor, îl determină pe deținut să încerce să-și umple timpul cu diverse activități care bucurau sufletul și stimulau imaginația, deschizând orizonturi noi care îl duceau dincolo de zidurile groase și de realitatea tristă și sumbră în care se afla. O altă soluție de rezistență este crearea *poeziei*. Poeți ai temniței Aiudului au fost Nichifor Crainic, Radu Gyr, Victor Ioan Pica, Deliu Iulian Bălan, Viorel Gheorghiuță, Dumitru Oniga, Demostene Andronescu, Costin Dacus Florescu, Ionel Zeană, Teofil Lianu, Tiberiu Hentea, ș. a.

Inventivitatea, imaginația și fantezia s-au remarcat în rândul celor încarcerați și prin confecționarea unor obiecte interzise: medalioane cruciulițe mătănii machete. Transmiterea știrilor, a noutăților a reprezentat o altă formă de rezistență pentru deținuți, deoarece au avut o activitate menită să-i scoată din monotonia și incertitudinea detenției, dar și din izolare, dându-le speranța că se vor îmbunătăți condițiile de detenție sau vor fi eliberați. Deținuții culegeau informații despre viața cotidiană și le transmiteau de la o celulă la alta. Activitățile culturale se manifestau sub forma unei învățări continue, dintr-un spectru larg și constituiau preocupări

culturale, științifice, religioase sau literare care îi scoteau pe cei încarcerați din viața cotidiană degradantă, redându-le demnitatea și libertatea interioară.

Valeriu Anania, încarcerat în Închisoarea Aiud, face referire la „armele” pe care deținuții le dețineau pentru a supraviețui condițiilor inumane impuse: „două au fost armele defensive prin care deținuții politici au putut supraviețui spiritual: credința și cultura” [Anania, 2011: 47]. În *Jurnalul fericirii*, Nicolae Steinhardt prezintă, în mod ironic, cum fostul deținut Păstorel Teodoreanu cere gardienilor, cu un ton glumeț, hârtie și creion pentru a-și nota versurile pe care le-a compus: „Păstorel i se adresează (paznicului n.n.) bonom și glumeț pentru a cere creion și hârtie. Vrea să însemneze versuri pe care le-a compus la Securitate și «ar fi păcat pentru cultura română să se piardă». Ce fel de versuri? A, nu dușmănoase, lirice, patriotice. Cum le-a compus? A, în minte. Dar acum ar vrea să le transcrie; cu vârsta, de, s-ar putea să le uite.” [Steinhardt, 2012: 65].

Rezistența în interiorul Închisorii Aiud s-a realizat prin intermediul unui cumul de fapte și atitudini care au dus la realizarea acestui fenomen. În opinia lui Nicolae Steinhardt, în interiorul spațiului de detenție se poate rezista făcând apel la anumite „soluții” propuse de Soljenițin, Zinoviev, Churchill și Bukovski. Acestor soluții, Nicolae Steinhardt adaugă „soluția credinței”. Nicolae Purcărea, un alt fost deținut al temniței aiudene, mărturisește în *Experiențe carcerale în România comunistă* că poezia și rugăciunea au fost două elemente esențiale ale rezistenței sale: „rugăciunea era aceea care ne dădea nouă putere zilnică, energia de a mai depăși o zi. Și, pe lângă rugăciune, al doilea lucru era poezia. Rugăciunea și poezia au fost elemente de bază care au salvat sufletul nostru.” [Budeancă, 2012: 187]. Numeroși foști deținuți politici afirmă că prin intermediul credinței și al rugăciunii au rezistat: fie că nu au renunțat la credința pe care au moștenit-o în familie, fie prin descoperirea divinității în spațiul carceral. În acest sens, rugăciunea practică în detenție a fost o condiție esențială a rezistenței în spațiul concentraționar aiudean.

Fostul deținut politic, Constantin Iulian închis în Închisoarea Aiud în perioada reeducării târzii, a trăit experiența carcerală alături de Valeriu Anania, Petre Țuțea, Radu Gyr, Adrian Făgețeanu sau Richard Wurmbrand. Întrebat de Eugenia Vodă, realizatoarea emisiunii „Profesioniștii”, difuzată la T.V.R. pe 29 noiembrie 2009, care a fost motivul pentru care a rezistat în închisoare, acesta afirmă: „chiar în momentele cele mai grele, când moartea

te joacă în poală și ești gata să termini cu viața aceasta, credința te ajută. M-a salvat din toate greutățile. Și, de aceea, spun că omul care își pierde credința, nu-și dă seama, aproape, ce pierde.” [5]

Deținuții au organizat activități culturale și intelectuale alimentate de o intensă sete de cunoaștere dublată de dorința de a rezista psihic: conferințe, povestiri, cursuri sau seminare, șezătorilor culturale. Scriitorii, profesorii, oamenii politici, ofițerii, medicii sau preoții „au constituit nucleul dur al acestor activități intelectuale, care treptat au căpătat forme din ce în ce mai organizate, devenind un veritabil *modus vivendi*” [Tudorache, 2020: 138]. În memoriile sale, *Din lagărul România evadează morții*, mărturisitorul Constantin Iulian face referire la activitățile intelectuale pe care le-a desfășurat în spațiul concentraționar aiudean: „Regimul de celulă ne-a obligat la o activitate, cât de cât, intelectuală care a constatat în învățarea, unii de la alții, a unor poezii, noțiuni de limbi străine, filosofie, în special filosofie creștină, matematică și în general tot ce aveau oamenii păstrate în memorie și care putea interesa pe cei din jur.” [Iulian, 2012: 147] Acesta consideră că astfel reușeau să-și ușureze viața în temniță, „trecerea apăsătoare a timpului care opera distructiv asupra sistemului nervos și așa suprasolicitat” [Iulian, 2012: 147] și îndepărtau gândurile negre pentru a nu se prăbuși sufletește.

Deținuții care scriau în minte aveau satisfacția dobândirii libertății interioare, a evadării, a împlinirii prin estetic, prin urmărirea atentă a unei rime, a unui vers, a temei unei piese de teatru, a unei schițe sau a unui roman. Majoritatea intelectualilor care au fost încarcerați au recurs la această ocupație în timpul detenției, deoarece i-a ajutat să depășească mult mai ușor momentele dificile trăite în temnița aiudeană. În memoriile sale, Aurel Sergiu Marinescu prezintă domeniile de interes pe care deținuții politici le-au abordat în perioada detenției: „filosofie, literatură comparată, cursuri de drept, călătorii pe toate meridianele pământului, recenzii la cărți din literatura universală, filme povestite, anatomie și arheologie, istorie și strategie militară, studiul limbilor străine, învățarea poeziilor, în special ale celor scrise de colegii de închisoare, Nichifor Crainic, Vasile Militaru, Radu Gyr, Sergiu Mandinescu și alți câțiva” [Marinescu, 1996: 132].

Atmosfera din temniță emană un spirit plin de solidaritate, mister, știință și înțelepciune; toate împletite îi determină pe deținuți să se simtă ca într-o universitate având în vedere că în Închisoarea Aiud au fost închiși intelectualii de elită. Nicolae Steinhardt consideră că acest spirit este

„alcătuit din curaj, dragoste de paradox, încăpățănare, sfântă nebunie și voința de a transcede cu orice preț mizerabila condiție umană” [Steinhardt, 2012: 33]. O altă metodă de supraviețuire este solidaritatea deținuților în anumite momente, asociate cu revolte, greve ale foamei, etc. O altă manieră de a rezista este „celebrarea sărbătorilor creștinești” - Crăciun, Paște, alte sărbători importante pentru creștini, realizarea ritualurilor de spovedanie, împărtășanie, slujirea Sfintei Liturghii, acatiste psalmi, în ciuda tuturor riscurilor la care erau supuși: Nicu Păun, Zosim Oancea, Grigore Caraza, Teohar Mihadaș, Valeriu Anania, Constantin Iulian sunt unii dintre foștii deținuți care prezintă aceste acțiuni pe care le adaptau la resursele de care beneficiau sau la strictețea regulamentului închisorii.

Lena Constante este un exemplu elocvent de fostă deținută politic în spațiul concentraționar românesc și merită redată experiența acesteia referitoare la formele de rezistență la care a apelat în timpul încarcerării, cu toate că acesta nu și-a ispășit pedeapsa în temnița aiudeană. Aceasta găsește în închisoare alinarea în poezie. Având o impresionantă cultură literară, rememorează toate poeziile ce le-a învățat de-a lungul timpului și începe timid să creeze și ea poezie. Aceasta mărturisește: „fără creion, fără hârtie, fără experiență, m-am furișat timid, pas cu pas, într-o lume care nu fusese nicicând a mea, poezia.” [Constante, 1992: 53] Creația literară a devenit astfel, mijloc de evadare din sine, trecând dincolo de ușile închise: „Simțeam numai trecerea miracolului. Găsisem, în sfârșit, cheia evadării.” [Constante, 1992: 53]

O experiență similară cu cea a Lenei Constante, care pe lângă poezii a mai creat și piese de teatru, romane, romane, povești, fabule este cea a lui Valeriu Anania. Spre deosebire de Lena Constante, Valeriu Anania va publica operele sale create în închisoare, crezând cu tărie în pasiunea sa pentru scris și în menirea sa literară și artistică: „Și totuși, ce s-ar face un scriitor dacă n-ar crede că ceea ce așterne pe hârtie e bun și foarte bun? Dacă, de-a lungul unor ani atât de hărțuiți, am izbutit să-mi fac definitive câteva sute de pagini, e numai pentru că m-am luat în serios, crezând că e ceva de scrisul meu.” [Anania, 2011: 78].

Pe lângă poeziile pe care le creau, le recitau, le memorau, deținuții relateau celorlalți colegi romanele pe care le-au citit, fabulele, nuvelele, basmele sau legendele știute. Dincolo de simplitatea, genialitatea sau elocvența activităților intelectuale derulate în Aiud, acestea și-au îndeplinit

cu succes menirea de a contribui la rezistența deținuților. Putem susține că preocupările literare, culturale, artistice au avut un impact semnificativ în rândul tinerilor, muncitorilor sau a țăranilor cărora le-au influențat semnificativ gândirea și reflectă amploarea rezistenței deținuților. Experiențele trăite înainte de arestare și condamnare, studiile făcute, cărțile citite erau expuse colegilor de celulă, deoarece „arta povestirii înflorea în această lume înghesuită într-o Arcă a lui Noe, plutind pe talazurile necunoscutului, într-o ignoranță ermetică.” [Crainic, 2015: 96]

Dumitru Oniga [Oniga, 2014: 200], un alt fost deținut politic al Aiudului, conturează în memoriile sale imaginea țăranilor deținuți politici care au învățat să recite poezii în limba engleză, a muncitorilor care recitau poezii în limba franceză sau a oamenilor simpli care au evoluat foarte mult din punct de vedere intelectual, în perioada detenției și care și-au lărgit orizontul cunoștințelor datorită colegilor intelectuali pe care i-au avut alături. De asemenea, țăranii și-au etalat cunoștințele lor despre grădinărit, viticultură, agricultură, creșterea animalelor aducându-și aportul la îmbogățirea informațiilor împărtășite între deținuți. Pe lângă toate acestea, aceștia și-au prezentat poveștile lor de viață, tradițiile specifice din zonele de unde proveneau.

Nicolae Steinhardt aprecia în mod deosebit acest efort al deținuților și îl considera un record dobândit cu mîgălă, o performanță intelectuală extraordinară. În memoriile sale, Valeriu Anania prezintă procesul creării a două dintre creațiile sale dramatice, în spatele gratiilor, în timpul detenției în Închisoarea Aiud, în perioada 1960 – 1963: *Meșterul Manole* și *Steaua zimbrului*: „lucasem și înmagazinasem în memorie peste 10.000 de versuri - teatru și poezie - repetarea îmi solicita mai mult timp, soliditatea memoriei îmi era deseori amenințată de subnutriție și boală.” [Anania, 2011: 330] Pentru fostul deținut salvarea vine din pasiunea acestuia pentru poezie, pentru scris, pentru literatură. Este confirmat faptul că sunt salvați deținuții care prin creație literară, rugăciune, activitate spirituală și-au creat acele măsuri temporare pentru suferința lor. În viziunea Crinei Palas, „actul memorării versurilor astfel transmise devin mijloc și scop de supraviețuire și totodată datorie de onoare.” [Palas, 2010: 39]

În confesiunea lui Valeriu Anania se regăsesc toți deținuții care au creat în temniță: „munca aceasta și mai ales conștiința creației - mi-au menținut de-a lungul acelor ani un echilibru moral de care nu mulți se

bucurau. Acest univers interior al meu m-am făcut să îndur cu numai jumătate de suferință, toate privațiunile și promiscuitatea vieții de pușcărie: foamea, frigul, oboseala, murdăria, praful, spaima, perchezițiile, umilințele de tot felul, turnătoriile, nervii camarazilor din celulă.” [Anania, 2011: 331] Nichifor Crainic conturează imaginea închisă și ostilă a spațiului carceral aiudean în memoriile sale și prezintă o lume „unde parcă nu se mai știa dacă există scris și carte și unde fiecare nu știa ce îl așteaptă mâine, unde această lume, terorizată zilnic, avea nevoie de o evadare pentru a uita măcar o clipă condiția umană în care vegeta.” [Crainic, 2015: 96]

Angoasa, disparea sunt depășite doar prin păstrarea unui echilibru constant, mărturisirile celor care au trăit experiența carcerală sunt elocvente și edificatoare; aceștia au cunoscut libertatea interioară, deoarece au găsit calea de evadare prin puterea minții. Prin urmare, pe lângă credința în divinitate, mărturisită prin rugăciune, creația literară, în special cea lirică, este a doua soluție de rezistență în spațiul carceral aiudean. Ioan Ianolide evocă în memoriile sale momente în care au întâlnit astfel de oameni simpli care au evoluat și s-au redescoperit în temniță, oameni cu „suflet înzestrat natural și necorupt care s-a dezvăluit la contactul cu intelectualitatea din temnițe.” [Ianolide, 2006: 333]. Acesta mărturisește că a participat „la discuție aprinsă pe probleme abstracte între intelectuali și la care un țăran ce asista a răspuns cu o observație simplă și fără reproș” [Ianolide, 2006: 333] și a văzut în perioada detenției „intelectualii care se lăsau îndrumați atât religios, cât și intelectual de oameni simpli, dar cu înaltă trăire și cu mintea luminată.” [Ianolide, 2006: 333].

Constantin Noica este unul dintre intelectualii care au susținut conferințe între zidurile închisorii comuniste. Acesta mărturisește: „pe urmă se încep «lecțiile». Se învață orice, cu pasiune: anatomie elementară, fizică, istorie, teologie, dar mai ales limbi străine. Ceea ce mă izbește este nevoia de *exactitate* a celor din situația noastră.” [Noica, 1990: 56] Ideea inedită de „șezătoare culturală”, ținută în spațiul concentraționar se regăsește și în cartea de memorii a lui Valeriu Anania, acesta făcând referire la experiența trăită în Închisoarea Jilava: „în cele trei luni cât am stat în Jilava, am ascultat povestindu-se zeci de cărți, filme, teorii filozofice, un curs universitar despre structura lumini și patru-cinci conferințe despre operele de artă din Florența.” [Anania, 2011: 318] Nicolae Steinhardt afirmă că cei care știu poezii sunt salvați: „fericiți cei ce știu poezii”. Acesta a recitat poezii din Eminescu,

Coșbuc, dar și Crainic și Gyr, „înghițite de la început odată cu alfabetul morse”, cunoaște extraordinar de bine opera poeților francezi, precum Verlaine, Lamartine sau Baudelaire. În memoriile foștilor deținuți, alături de intelectuali ocupă un loc aparte și țărani, muncitorii, oamenii simpli care au contribuit semnificativ la evoluția intelectuală, culturală sau spirituală a deținuților.

Petre Pandrea mărturisește în opera sa, *Reeducarea de la Aiud*, că rugăciunea se practica la Aiud de dimineața până seara, cu toate că deținuților le era interzis: „Aici erau oameni care recitau sute de rugăciuni zilnic. Se ajunsese la rugăciunea neîntreruptă, până la capătul somnului și reîncepută cu deșteptarea. Erau oameni cu 14 ore pe zi de rugă fierbinte. Nu greșesc când afirm că 95 % din aiudeni își făceau, zilnic, rugăciuni. Cei mai slab rugători aveau rugăciunea matinală, rugăciunea de noapte, rugăciunea de terci, de prânz și de cină, deci minimum 5 rugăciuni cotidiene. Nivelul mistic al anahoreților de la Aiud a fost rival cu al confrăților yogiști și lamasiene din Himalaya și Tibet.” [Pandrea, 2000: 80] Crina Palas afirmă că „pușcăriile au devenit antecamera mormântului pentru cei care îndrăzniseră să mărturisescă valorile spirituale ale neamului românesc.” [Palas, 2010: 39] În *Amfiteatre și închisori*, Nicolae Mărgineanu accentuează importanța unei conștiințe curate: „Cum am rezistat la atâta frig și la atâta foame, cum nu s-a mai pomenit în istoria țării noastre? Răspunsul e unul singur: cu raiul în inimă deoarece conștiința ne era curată, ca și zăpada care se așezase între timp peste viile din deal.” [Ursu, 2011, 21] Vasile Turtureanu, un alt fost deținut politic întemnițat la Aiud mărturisește: „am avut avantajul că am avut preocuparea aceasta, a mea, proprie, intimă, de a deveni un om mai bun.” [Ursu, 2011, 21] Acesta își continuă confesiunea și afirmă: „La Aiud, aș putea să spun că închisoarea în sine a fost grea, foarte grea, nu dar din punct de vedere sufletesc, n-a fost așa de greu. De ce? Fiindcă eu am nu am tratat la întâmplare închisoarea. Eu am căutat să devin un așa zis om nou, adică un om mai bun, un om înțelegător. În felul acesta îmi făceam examene de conștiință: ce am făcut bun azi, ce am făcut rău. Ce trebuie să fac mâine, ce trebuie să fac poimâine. În dorința aceea, aveam mereu o preocupare proprie, a mea, pentru formare.” [Ursu, 2011, 20]

Nichifor Crainic a fost încarcerat în Închisoarea Aiud timp de 15 ani. Poeziile care au fost create în Închisoarea Aiud, dar și cursurile „*predat*” de academicianul Nichifor Crainic au fost „hrană duhovnicească pentru ceilalți

deținuți.” [Crainic, 2015: 34] Într-un interviu dat lui Nedic Lemnaru, fostul deținut descrie experiența trăită în temnița aiudeană. Acesta mărturisește că nu a simțit nici o clipă că va muri în închisoare, chiar dacă asprimea condițiilor de detenție anulează simțurile, Nichifor Crainic afirmă că „un singur lucru rămâne intact, cugetul tău, eul tău, spiritul tău e singurul loc unde rămâi stăpân absolut tu însuși. Anulat pentru lumea din afară, te refugiezi în spirit și trăiești mai intens ca oricând.” [Crainic, 2015: 35]

Semnificația creațiilor literare în spațiul carceral aiudean – revelație și introspecție

În izolarea absolută din spatele zidurilor, s-a putut ajunge la reculegere și la libertatea interioară, în cazul lui Nichifor Crainic, în trei moduri – prin poezie, prin rugăciune și prin cântec popular. Despre rolul poeziei în rezistența acestuia Nichifor Crainic mărturisește: „poezia năvălea în spirit cu nemiluita. Trebuia o luptă să te fixezi la anumite teme, pentru ca ulterior să le ții minte. Le compuneam în cap, fixându-le în memorie ca pe hârtie. Le repetam în gând, până la cristalizarea formei, apoi treceam la alta. Le recapitulam din când în când, pe măsură ce apărea una nouă în orizontul interior al rugăciunii și al cântecului popular. Am compus un volum întreg pe care îl reciteam în minte că din cartea tipărită. Aș fi putut să compun mai multe volume, dar m-am înfrânt ca să le pot memoriza exact.” [Crainic, 2015: 36]

Nichifor Crainic consideră că foamea acerbă devine un real stimulent pentru crearea poeziei; într-o perioadă în care era extrem de epuizat din punct de vedere fizic a creat poemul haiducesc *Baldovin și Miralina*, alcătuit din 500 de versuri. Într-o altă situație, într-o perioadă în care a făcut greva foamei în a șaptea a zi, a creat poezia *Rugăciune pentru pace*. Din perspectiva părintelui Dumitru Stăniloae, Nichifor Crainic este un *poet martir*, deoarece încarcerat pe nedrept în temnița aiudeană, a fructificat dorul de a crea poezii și s-a dăruit celorlalți prin creațiile sale poetice geniale: „aceste poezii sunt opera unui poet martir create în lunga perioada a martirajului său a suportat fără nici o vină de a fi aparținut vreunui partid politic ci pentru simplul fapt că s-a manifestat ca ziarist și ca poet român creștin. El n-a pierdut în zadar timpul în închisoare și suferința prelungită i-a fost prilej de aprofundare în meditație la tainele adevărate ale existenței.” [Stăniloae, 1990: 15-16] Una dintre poeziile concepute de Nichifor Crainic în închisoare este *Cântecul Potirului*. Această creație a fost transmisă

colegilor de celulă prin intermediul alfabetului Morse și astfel, a fost cunoscută de toți cei încarcerați la Aiud. Părintele Dumitru Stăniloae afirma că o astfel de poezie „ar merita să fie învățată de fiecare român”: „o socotesc ca poezia cu cele mai profunde și mai bogate sensuri. Totul se explică prin Dumnezeu și totul capătă o valoare eternă în Dumnezeu. Este poezia care ar merita socotesc cel mai mult să fie învățată de fiecare român . În scopul acesta s-ar cere și o stăruitoare și serioasă explicare a conținutului ei care cuprinde totul într-o armonie plină de cele mai satisfăcătoare sensuri.” [Stăniloae, 1990: 10] În *Memoria lacrimii*, Nicolae Enescu afirmă că „Radu Gyr și Nichifor Crainic sunt marii autori ai poeziei în lanțuri...” [Enescu, 2007: 32], care vor rămâne pentru totdeauna în sufletul și în mintea celor care i-au cunoscut.

Pentru poezia lui Nichifor Crainic, *Eu*, pe care a memorat-o și a recitat-o, Nicu Păun a fost izolat pe perioada iernii.: „frigul de acolo, din acele camere mari, uneori fără geamuri la ferestre, te făcea să tremuri permanent. Trebuia să te miști neîncetat. Zgribulit, ghemuit în pătura dată numai pentru noapte, începeai să mergi fără încetare. Cădea istovit, numai pentru câteva clipe, pentru ca s-o iei de la capăt. Deveneai vânăt la față, dinții îți clănțăneau în gură. Și, totuși, găseai energie să mai citești de pe pereți poezii neștiute până atunci, câte ceva din evanghelii ori diferite cugetări. Le memorai și cu ele veneai în celulă, pentru a fi cunoscute de alții, transmise mai departe. Cei din cameră își rupeau din puținul lor, mai ales din pâine, și te întâmpinau cu o rezervă suplimentară, ca să te poți reface cât de cât. Uneori, acolo la izolare, cu alt risc, zgârii ai pe pereți o poezie nouă sau altceva, spre a fi de folos altora, care ar fi fost aduși în aceeași cameră.” [Păun, 1997: 248] În 1963, condițiile de detenție se îmbălbănesc, deținuții au posibilitatea de a asculta muzică populară sau arii de muzică clasică, de a citi ziarul „Scânteia”, cărți ale unor autori necunoscuți care abordează aceeași tematică, de a viziona filme.

Nicu Păun afirmă că aflându-se la izolare, cu toate că era singur în celulă, reușea să poarte convorbiri cu deținutul Ion Maxim care se afla în celula de la etajul inferior. De la acesta a primit poezia *Mistrețul cu colți de argint*, scrisă de Ștefan Augustin Doinaș cu care fusese prieten încă din vremea studenției. Nicu Păun mărturisește că a învățat-o în întregime și că i-a plăcut foarte mult tema pe care autorul a abordat-o. Ion Maxim fusese elevul lui Lucian Blaga și el însuși a creat poezii în închisoare. Nicu Păun își

amintește că i-a transmis prin intermediul alfabetului Morse o poezie care se numea *Mama* și a fost impresionat de creația acestuia, spunându-i părerea sa având în vedere că îl rugase să-i facă „un fel de critică”. Maxim a mai creat o baladă care avea ca temă trecutul poporului român, despre care Nicu Păun nu știe dacă a definitivat-o. După eliberare, Ion Maxim a scos o carte, numită *Mențiuni critice*.

Printre deținuți, circulau creații literare ale altor deținuți care erau distribuite extraordinar de repede de la un deținut la altul. Nicu Păun amintește de Radu Gyr, unul dintre deținuții veterani ai Aiudului care a creat opere literare extrem de valoroase: „Radu Gyr a creat opere care, prin talent, l-au ridicat pe cel mai înalt pisc al valorilor literare.” [Păun, 1997: 245] Sursa de inspirație a lui Radu Gyr a fost experiența carcerală pe care a trăit-o, iar temele au fost inspirate de diverse subiecte, viața în celulă sau trăirile interioare. Aproape toate creațiile se transmiteau tuturor deținuților și astfel ajungeau în cele mai îndepărtate celule, chiar dacă poetul Radu Gyr era ținut izolat în Zarca Aiudului. Își petrecea timpul între viața în celulă și infirmerie, deoarece era bolnav. Orice deținut ajungea la infirmerie, când revenea în mijlocul celorlalți deținuți era o sursă excelentă de redare a creațiilor literare ale lui Radu Gyr. Una dintre poeziile create de Radu Gyr de care își amintește Nicu Păun este *Balada codrului fără haiduc*, în care poetul prezintă viața lui Iancu Jianu. Această creație are 120 de strofe pe care memorialistul le învățase pe de rost în totalitate. În partea finală a baladei, în momentele în care haiducul decide să se retragă din luptă, poetul îl determină să-și exprime regretul că nu mai poate continua lupta însă în același timp exprimă dorința că va exista altcineva care se va putea ridica în locul său: „Codrule fără haiduc,/ sub minunea lunii,/ calea ta n-o mai apuc/ să-ți slujesc gorunii.// Neamule fără noroc,/ pururi în furtună,/ țeava mea cu plumbi de foc/ nu te mai răzbună.// Nu mi-e frică de călău,/ nici de ștreang n-am teamă,/ dar în piept mă frige rău/ codrul ce mă cheamă.” [Radu Gyr, *Balada codrului fără haiduc*] Trăiește cu speranța că va apărea un alt viteaz care îi poate continua lupta pe care și-l imaginează apărând sub clar de lună printre brazii de peste culme. Alte balade despre care Nicu Păun scrie în memoriile sale sunt *Balada clopotarului din stele* și *Balada cetății fără de icoane* care au avut ca sursă de inspirație apariția Maicii Domnului. În temnița aiudeană, nu circulau doar balade, deținuții au memorat și alte poezii ale lui Radu Gyr, precum *Sîntem jnepi*, prin care poetul a insuflat deținuților perseverența,

încrederea și curajul în drumul lor, *Scrânciobul* sau *Întoarcerea din cruciadă*. Poeziile lui Radu Gyr erau cunoscute în toate celulele, fiind transmise prin sistemul Morse care era practicat de către deținuții aiudeni. *Întoarcerea lui Ulise* este o altă poezie carcerală care a circulat printre deținuți.

Radu Gyr nu a fost singurul poet al Aiudului. Alături de creațiile sale au circulat și creații ale lui Nichifor Crainic care a lăsat ca moștenire o operă poetică valoroasă. În poezia *Cântecul potirului* este subliniată ideea ortodoxă a împărtășaniei, a transformării vinului și a pâinii în „trupul și sângele lui Cristos.” [Păun,1997: 247] Poezia *Eu* a lui Nichifor Crainic i-a fost transmisă lui Nicu Păun de către Vasile Man care i-a comunicat acestuia circumstanțele în care poezia a fost creată. Nichifor Crainic avea coleg de celulă un maghiar care denigra poporul român. Atitudinea acestuia l-a determinat pe Crainic să compună poezia *Eu*: „Spre glorioasa-mi obârșie/ Cobor adânc din eu în eu,/ sub două mii de ani mă-mbie/ Din fundul vremii chipul meu.// Aud un vâlmășag titanic/ Și văd din el cum mă desfac/ Cu părul retezat romanic/ Pe sub căciula mea de dac.// În doina dulce-a mamei Dochii/ Alunec din părinți în prunci, Și deschizând pe lume ochii/ În cel ce azi sunt cel de-atunci.//” [Crainic, 1990: 23-24] În această poezie, poetul se consideră „descendent al unui popor aflat de două mii de ani. El, cel de azi, este urmașul celor de ieri și strămoșul celor de mâine”. Poezia accentuează ideea de etnicitate și autenticitate a poporului român. Poetul simte că aparține codrilor, apelor, munților, pământului. De asemenea, Nicu Păun face referire și la poezia *Unde sunt cei care nu mai sunt?* care are un puternic substrat religios. O altă baladă pe care o rememorează este *Baldovin și Mădălina* care redă „lupta unui erou legendar împotriva asupritorilor, o luptă împletită cu dragostea dintre el și iubita lui.” [Păun,1997: 247] În cele aproximativ o sută de strofe ale baladei, Nichifor Crainic poate fi asociat din punct de vedere estetic și stilistic cu balada lui Radu Gyr. Un alt deținut politic cu care Nicu Păun a stat în celulă este Ion Mare care a memorat lucrarea *Mistica* pe care Nichifor Crainic a creat-o în timpul detenției: „Îl ascultam pe Mare cu deosebită atenție, cum reproduce *Mistica* lui Crainic. Era o adevărată bibliotecă ambulantă acest Mare Ion. Și biblioteca trecea din celulă în celulă.” [Păun,1997: 247] În rândul deținuților se aflau numeroasă persoane care recitau din Arghezi sau din Mihai Eminescu: „Scrisorile lui Eminescu circulau frecvent, ca și Luceafărul. Toate sau aproape toate erau memorate, analizate și comentate de mulți.” [Păun,1997: 248]

Toată activitatea intelectuală care exista în temnița aiudeană „se desfășura cu mari riscuri”, deoarece deținuții care erau prinși, erau izolați și li se înăspreau condițiile de detenție.

Note finale

- [1] Expresia folosită îi aparține lui Dan Tudorache, cercetător al Universității „Dunărea de Jos” din Galați, utilizată pe parcursul cercetării cu scopul de a reda mijloacele pe care deținuții le foloseau pentru a comunica, pentru a crea sau pentru a transmite diverse informații
- [2] Zahu Pană, *Cu acul pe săpun. Poezii*, Editura Cuvântul românesc, 1989
- [3] Dan Tudorache, *Poezia ca parte a rezistenței prin cultură în spațiul concentraționar din România II. Rezistența prin cultură din spațiul concentraționar românesc în timpul regimului comunist* în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați, Seria 19, Istorie*, tom XIX, 2020, p. 149, *apud* Nicolae Călinescu, *Preambul pentru camera de tortură*, Editura Marineasa, Timișoara, 1994, p. 128
- [4] Dan Tudorache, *Rezistența prin cultură în spațiul concentraționar comunist din România, reflectată în memorialistica detenției*, comunicare susținută în cadrul simpozionului național *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Iași, 13-14 iunie, 2019, p. 432, *apud* Atanasie Berzescu, *Lacrimi și sânge. Rezistența anticomunistă armată din Munții Banatului*, Timișoara, Editura Marineasa, 1999, p. 204
- [5] Emisiunea se poate viziona la adresa <https://www.youtube.com/watch?v=3v6jWBBVtl4>, material consultat la data de 20. 02. 2025

Referințe bibliografice

- Anania, Valeriu, *Memorii*, Editura Polirom, 2008
- Constante, Lena, *Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992
- Crainic, Nichifor, *Șoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*, Editura Roza vânturilor, București, 1990
- Crainic, Nichifor, *Am cunoscut iadul! Mărturii din închisoare 1904-1962*, București, 2015
- Enescu, Nicolae, *Memoria lacrimii*, Editura Pământul, Pitești, 2007
- Gheorghită, Viorel Gheorghită, *Et ego Sărata Pitești – Gherla – Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*, Editura Marineasa, Timișoara, 1994
- Gyr, Radu, *Poezii, Vol. I: Sângele temniței. Balade*, Editura Marineasa, Timișoara, 1992.
- Gyr, Radu, *Poezii, Vol. II: Stigmat*, Editura Marineasa, Timișoara, 1993
- Ianolide, Ioan, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, ediția a II-a îngrijită de Mănăstirea Diaconești, Editura Bonifaciu, București, 2012
- Iulian, Constantin, *Din lagărul România evadează morții*, Editura Sânziana, București, 2012
- Marinescu, Aurel Sergiu, *Prizonier în propria țară*, Editura Du Style

Mărgineanu, Nicolae, *Amfiteatre și închisori*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1991

Mihadaș, Teohar, *Pe muntele Ebal*, Editura Clusium, Cluj Napoca, 1990

Noica, Constantin, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru!*, Editura Humanitas, București, 1990

Oniga, Dumitru, *Urme. Memorii*, ediția a doua, Editura Pre-Text, Câmpulung Moldovenesc, 2014

Pandrea, Petre, *Reeducarea de la Aiud*, Editura Vremea, București, 2000

Până, Zahu, *Cu acul pe săpun. Poezii*, Editura Cuvântul românesc, 1989

Păun, Nicu, *Muntele suferinței*, Editura Institutul european, 1997

Stănescu, Gabriel, *Dumnezeu m-a salvat din iad!*, Editura Criterion, 2008

Steinhardt, Nicolae, *Jurnalul fericirii. Manuscrisul de la Rohia*, Editura Polirom, Iași, 2012

Ursu, Dragoș, URSU, Ioana, *Aiudule, Aiudule. Crâmpoie de memorie întemnițată*, Cluj Napoca, Editura Renașterea, 2011

Palas, Crina Palas, *Poemul suferinței și al învierii*, în revista „Astra”, nr. 1, 2010

Tudorache, Dan Tudorache, *Rezistența prin cultură în spațiul concentraționar comunist din România, reflectată în memorialistica detenției*, comunicare susținută în cadrul simpozionului național *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Iași, 13-14 iunie, 2019

Tudorache, Dan Tudorache, *Poezia ca parte a rezistenței prin cultură în spațiul concentraționar din România II. Rezistența prin cultură din spațiul concentraționar românesc în timpul regimului comunist* în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați, Seria 19, Istorie, tom XIX*, 2020